

Dr. Farkas Ákos

# A büntetésvégrehatási-jog tudományának helye a tudományok rendszerében\*

Előadásom témája hálátlan téma. Hálátlan, mert – a látszat szerint – azt vállalja, hogy egy jogterületet rendszertanilag elhelyezzen, és arról nyilatkozzon, hogy ez mely tudományok szemüvegén át vizsgálható, és ezt persze oly módon, hogy ne tűnjön kinyilatkoztatásnak. Én azonban – elnézést a kifejezésért, de ezzel talán elég határozottan megvilágítom az alapállásomat – nem vagyok híve a tudományok gettósításának. Nem hiszem azt, hogy egy adott – bármilyen – jelenség vizsgálatát fontosnak tartó és azt elvégző tudomány kisajátíthatja a vizsgált területet, és kizárólagos igényt jelenthet be rá.

Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatos gondolataimat tézisszerűen fejtssem ki.

1. Az első tétel, hogy nincs szoros összefüggés egy jelenség és az annak vizsgálatára rendelt eszközök között. Egy jelenség általában összetett, több szempontból vizsgálható. Ebből az következik, hogy egy jelenség több (tudomány) terület érdeklődését is kivívhatja.

2. A második tétel szerint ezek a területek sokszor konkurálnak, vetélkednek egymással, igyekeznek egymással hierarchikus kapcsolatot kiépíteni, hegemoniára törek-szenek fő- illetve segédtudományi rangot kölcsönözve egymásnak. Így vált a XIX. században szociológia és a kriminológia a történet- illetve a büntetőjog tudomány segédtudományává. De ez a tekintélyelvű rangsor – mint Polányi Károly: Háttér és távlat című tanulmányában a tudományos tekintéllyel kapcsolatban kifejti – „A tudomány tekintélyének alapja a tudományos vélemény. A tudomány csupán addig jelent megfellebbezhetetlen fórumot a tudás szerteágazó területén, amíg a tudósok közötti konszenzus fennáll. Csak addig élet- és fejlődőképes, amíg át tudja hidalni az engedelmesség és az eredetiség közötti feszültséget. Az egymásra következő nemzedékek minduntalan újraértelmezik a tudományos tradíciót. Ha a tudományról vagy annak fejlődéséről beszélünk, kinyilvánítjuk, hogy hiszünk a tudomány alapelveiben, és abban, hogy a tudós szabadon dönt ezen alapelvek alkalmazásának és módosításának kérdésében”.

3. Ebből az is következik, hogy nem létezhet a csak egy tudománynak kizárólag fenntartott terület. A legtöbb jelenség, problémakör komplex, ezért átfogó vizsgálata holisztikus szemléletet igényel, csak ennek a szemléletnek a felhasználásával kaphatunk komplex válaszokat. Ez alatt azt értem, hogy például a társadalomtudományok területén a kutató szabadon használhatja fel a látszólag egymástól eltérő tudományágak

\* Elhangzott a Magyar Börtönügyi Társaság tudományos ülésén 2004. november 26-án.

(konfliktuselmélet, szervezetelmélet, büntetőjog tudomány, kriminológia) magyarázó erejét.

4. Ez persze nem zárja ki az egyes tudományágak által a vizsgált területeken elért eredmények érvényességét. Kizárja viszont, hogy egy adott jelenségről egy tudomány illetőleg képviselői vindikálják maguknak az érvényes kijelentéseket. Mindez persze nem von le annak érvényességéből – ismét Polányit idézem –, hogy „...a gyakorló tudományos kutatók képzésük során ugyanazokra az alapokra tesznek szert, amelyet a mesterek is magukénak vallanak, s egyúttal megtanulják azt, ha ezektől az alapelvektől el kívánnak térni, azt is csupán rájuk hivatkozva tehetik. Mestereik követése arra tanítja őket, hogy ragaszkodjanak saját elképzeléseikhez, még ha azok ellentétesek is az elfogadott tudományos tételekkel. A tudományos tekintély természetéhez tartozik, hogy kivívja maga ellen az új nemzedék ellenállását, és az is, hogy az ellenállást a tudományos tradíció újraértelmezésében asszimilálja”.

5. A tudományról azt mondják, hogy nem demokratikus. Ez igaz abban az értelemben, hogy mindig van egy meghatározó gondolat, gondolatrendszer, illetőleg azt képviselő meghatározó egyéniség(ek), amikhez, akikhez a tudomány művelője feltétlenül igazodik. Léteznek paradigmák, tudományos rendszerek, amelyek kijelölik a gondolkodás országútját, amin minden kutató végigmegy. De több út is tarthat ugyanarra a helyre, és mindenki a magának legmegfelelőbb utat igyekszik választani. Ez a hálózat adja a tudományos közösséget, amelynek tagjai vitatkozhatnak azon, hogy egyes területeken mi a jobb, célravezetőbb, melyik a fő- vagy mellékút, mi tekinthető zsákutcának, céltalan próbálkozásnak, vagy miért kell új utakat vágni. Egy dolgot azonban – álláspontom szerint – el kell kerülni, azt, hogy nem hallgatjuk meg, nem tesszük mérlegre, a tudomány elfogadott szabályai, érvrendszere, alapelvei segítségével nem vizsgáljuk meg az eltérő tudományos kijelentéseket, ha a tekintélyt és a megcsontosodott dogmát tekintjük mérvadónak.

6. Persze korlátozó tényezők mindig létezhetnek. A szervezetek, a struktúrák, a tekintélyek minden korban gátakat emelnek, de a gondolat ereje ezeken időről-időre átcsap, bizonyítva az új paradigmák, gondolatok, tudományos rendszerek erejét.

7. Úgy gondolom nincs ez másképp a büntetés-végrehajtási jogtudomány és a börtönügy területén sem. Ma vitathatatlanul önálló tudományként, a jogtudomány önálló ágaként tekintünk rá. Az önálló, sajátos, a büntetési célokhoz igazodó életviszonyokat létrehozó jogterület, melybe ugyanúgy beletartozik a szervezet, az ehhez igazodó struktúra, ennek működtetése, a belső normák, az ehhez igazodó magatartások rendszere szükségszerűen létrehozta az erre irányuló tudományos érdeklődést. És ebben a tudományos érdeklődésben ott van a sokszínűség, a differenciáltság, ami ma már természetes, annak ellenére, hogy ez is egy hosszadalmas fejlődés eredménye. Ahogy Finkey Ferenc, a magyar büntetőeljárás jog nagy alakja, a büntetés-végrehajtási jog magyarországi kodifikációjának szorgalmazója írta: „A XIX. század büntetőjogának legnagyobb vívmánya a börtönbüntetés rendszerének az emberiség és a javítás vezéreszméi alapján történő kiépítése. De ez a munka sem ment gyorsan és könnyen. Úgy, hogy sok államban még csak napjainkban jöttek létre a börtönügyi, illetőleg a büntetés-végrehajtá-



si önálló törvények vagy javaslatok.” Ezeket a sorokat hetvenegy évvel ezelőtt, 1933-ban Büntetéstan problémák című, ma is tanulságos könyvében vetette papírra. A büntetés-végrehajtási jogtudomány létrejötté Európában a XX. századhoz köthető. Ettől az időszaktól jelenthet valóságos rendszertani problémát a büntetés-végrehajtási jog rendszertani helye.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a büntetések valamint ezek mikénti végrehajtása, a bűnelkövetők vizsgálata, osztályozása, a velük szemben a létező büntetés-végrehajtási intézményekben a legalkalmasabb büntetőpolitikák, büntetőjogi és végrehajtási eszközök kialakítása nem volt tudományos vizsgálódások tárgya. Sőt olyan kérdések, mint a fiatalokékkal szembeni büntetés és annak végrehajtása, a közveszélyesnek ítélt bűnelkövetőkkel szembeni jogintézmények, a társadalom védelmének gondolata, a büntetés-végrehajtás során történő javítás, illetve nevelés eszméje nagyszabású tudományos vizsgálódások és a jogalkotás tárgyát képezték. Erre a XIX. század végén minden magát kultúrállamként definiáló állam súlyt helyezett.

„Oroszországra a középkor a kínzást, a kancsukát és a deportálást hagyta örökül. A XVIII. században eltörölték a kínzást, a XIX. században eltűnt a kancsuka, a XX. század első napjaiban a száműzetésen nyugvó büntetési rendszernek mondtunk búcsút.” Ezek a lelkes szavak 1900-ban a brüsszeli börtönügyi kongresszuson II. Miklós orosz cár küldöttének szájából hangzottak el. Optimista hangnemére pedig rácaffolt az egész XX. század.

A jelenség iránti politikai és tudományos érdeklődés tehát már korán megjelent, azonban a büntetés-végrehajtási jog Európában csak a 1930-as évektől fejlődött, szerveződött önálló jogterületté. Ez annak ellenére igaz, hogy például 1854-ben Poroszországban, 1861-ben Bajorországban, illetve 1863-ban Badenben, 1865-ben Württembergben a büntetés-végrehajtással, illetve annak részkérdéseivel kapcsolatban törvények születtek.

8. A büntetés-végrehajtás jelenségére, az általa felvetett problémákra irányuló tudományos érdeklődés azonban – talán nem nehéz belátni – nem azonos a büntetés-végrehajtási jogéval és jogtudományéval. Nehéz lenne vitatni, hogy a kriminológia, a börtönpszichológia, a börtönszociológia stb. vizsgálódási területe, kérdései, módszerei, tudományos eredményei, következtetései nem azonosak a jogtudományéval.

A jog ebben az esetben is – mint említettem – életviszonyokat szabályoz. Az ezen életviszonyok közötti magatartások sajátosságait, nem jogi aspektusait számos tudomány vizsgálja. A jogtudomány azonban csak a jogi szempontú vizsgálódásban vállalhat szerepet, abban, hogy pl. a büntetés-végrehajtási célok figyelembe vételével milyen emberi és állampolgári jogoknak kell érvényesülniük, milyen jogintézmények szolgálhatják a biztonság és az állampolgári jogok gyakorlásának egyensúlyát stb.

9. A genesis azonban meghatározhatja, és vitákat válthat ki abban a tekintetben, hogy hova is tartozik a büntetés-végrehajtási jog és a börtönügy. Míg önálló szabályozási tárgyként meg nem jelent, addig egyöntetű vélemény volt, hogy a büntetőjog része, így a büntetőjog-tudomány vizsgálódási területét képezi, ezen belül is a büntetéstanét, a pönológiáét. Az idézett Finkey munka is ebben a szellemben született. A jogi oktatás-

ban is ez az eredet köszön vissza, amikor a szélesebb értelemben vett büntetőjog fogalma kapcsán a büntető anyagi, az eljárási és büntetés-végrehajtási jogot értjük. Ez még az egyetemi tanszéki struktúrákban is visszatükröződik, hiszen számos országban a büntetőjog és büntetés-végrehajtási jogi tanszék képez egy oktatási egységet.

De rendszertani szempontból – nem minden elvi alap nélkül – a büntetés-végrehajtási jogot többen a büntetőeljárási jog részeként definiálják, hisz a bíróság által, meghatározott eljárási keretek között kiszabott büntetés végrehajtási szabályait tartalmazza.

Azt gondolom azonban, hogy a büntetés-végrehajtási jog és a börtönügy tekintetében ma már túl vagyunk a Pygmalion-szindróma hatásain. A büntetés-végrehajtási jog és a börtönügy már saját lábára állt, önálló életét éli, és nem igényli más tudományok gyámkodását.

10. A büntetés-végrehajtás azonban nem csupán jog, hanem szervezet és vezetés, hisz a jog által rendelt célra kell felépíteni, megszervezni és működtetni. Magyarországon ez a szervezet a rendvédelmi szervek táborát gyarapítja. Ez tény, aminek megalapozottságáról persze – más országok szabályozási tapasztalatai alapján – szintén tudományos viták sorát lehetne lefolytatni. Ennek következtében a szervezet és vezetéstudományoknak, illetve ezek speciális ágának az érdeklődését is magáénak tudhatja.

11. Mindezek alapján a büntetés-végrehajtás, a büntetés-végrehajtási jog, a börtönügy egy komplex tudományterület érdeklődésének a középpontjában áll. Ezen a komplex tudományterületen számos egymást kiegészítő tudományág talál érdeklődésének megfelelő kutatási témát. Meggyőződésem, hogy csak ebben az erőterben születhet teljes, a tudomány igényeit is kielégítő, és a gyakorlat működését, annak hiányosságait, reformjának lehetőségeit is hitelesen megmutató kép.